

СЕМІОТИКА В ЕКСЛІБРИСІ СИМВОЛІ-ТОТЕМІ

Сафонова Т.В.

Мистецький інститут художнього моделювання та дизайну
імені Сальвадора Далі

У статті розглядається метод семіотичного аналізу в екслібрисі, який при вивченні окремих його елементів, визначеності їх знакового характеру та системи взаємодії дають можливість розкрити та зрозуміти зашифрований зміст, як сутність характерних рис власника знаку або закладене художником побажання, викликаючи певні відчуття у глядача, і визначає цінність художнього твору.

Ключові слова: екслібрис, семіотичний аналіз, символічні образи, тотеми.

Постановка проблеми. Система знаків несе у собі цінність і передає художню концепцію. Одна з особливостей семіотичного підходу у аналізі екслібрису є наявність зображувальних образів, які дозволяють доповнити структурованість та систематичність визначеної знакової системи.

Семіотичний аналіз дозволяє розглянути екслібриси, не залежно від його графічної мови, як знакову систему, тому що походить від положення: мистецтво є мова [7, с. 335].

Система знаків несе у собі систему значень (цінність) і передає смисл (художню концепцію). Одна з особливостей семіотичного підходу у аналізі екслібрису є наявність зображень з прихованим смислом, які дозволяють доповнити структурованість та систематичність визначеної знакової системи [3].

Уявлення про світ, людських відносин, моралі, моральності та звичаїв дійшли до нас не тільки через книги, але й закарбувалися в образах мистецтва. Тотем у первісних людей був божественною твариною (явища природи, рослини, предмети), який враховувався предком роду та образом релігійного вірування. У дослідженні приділено увагу не первісним тотемам, які були обрані аборигенами давнини різних народів світу, а індивідуальним тотемам, які з'явилися в мистецтві українського екслібриса II пол. XX – поч. XXI століття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Нині особливу значущість мають наукові дослідження, спрямовані на визначення особливостей семіотичного аналізу, які дають можливість спеціалісту проникнути у таємниці організації зображення, здатного донести до глядача думку автора та сильно впливати на нього естетичні уподобання [3].

Мета статті. Проаналізувати екслібриси символі-тотемі та виявити їх цінність з точки зору семіотичних особливостей.

Викладення основного матеріалу. У більшості екслібрисів художниками обрано тварини, які стали тотемами, ніж рослини чи предмети або явища, набираючи певного магічного та символічного смислу. За своїм призначенням тваринні тотеми враховуються в одному випадку тотемом роду (прізвища), а в іншому – ідентифікують себе з ним, тобто з характерними особливостями та якостями обраної тварини. В цьому випадку тотем набирає більше ознак зооморфного символу ніж тотему. До зооморфних символів відносяться ті, які ґрунтуються на образах риб, рептилій, комах, тварин та птахів – перелічена послідовність і є певною ієрархією у розподілу значення, яка відображає ідею побудову світу [2, с. 104].

Досліджені екслібриси художників А. Алексєєва, С. Гебус-Баранецької, І. Єремєєва, М. Стратілата, В. Ломаки, Я. Омеляна головним чином розпо-

ділилися на: зооморфні символи-тотемі та тотемні зображення.

Введення художником у композицію екслібриса будь-якої тварини – це намагання завдяки символу, його змістовної характеристики, донести до глядача мовою зображувального шифру великий світ власника екслібриса. Крім цього, символ-тотем виступає домінуючим зображенням в екслібрисі, а не додатковим у загальній композиції всіх його зображувальних елементах.

Зооморфні символи-тотемі. Комахи-бджілки символізують працелюбство. В екслібрисі М. Стратілата для Гордієнка Михайла зображена бджола, яка залітає під арку з квітами калини (символ дерева українського роду) і летить до вулика (рис. 1).

Бджоли самі по собі ще символізують приємне, тому що виробляють мед [6, с. 409]. Світлотіньове моделювання та передача реалістичного зображення пишноти квітів, образу бджоли та вулика у композиції екслібриса навіюють відчуття жужання бджоли та аромату квітів та меду.

Крім працелюбства, бджоли являються прикладом для людини організації своєї діяльності, точності у цільовому намірі. Такий сюжет глядач спостерігає в екслібрисі художника І. Єремєєва для Маї Марковни Потапової, яка зібрала під дахом Бібліотеки мистецтв екслібрисистів, художників та колекціонерів (рис. 2).

Латинський вислів у композиції екслібриса «Ни дня без занять» під сотами меду являється підтвердженням вдалого використання образу бджоли та результатів її життєдіяльності. На тлі темних сот, заповнених медом в композиції екслібриса головними образами є біла квітка ромашки (флоросимвол) та працююча бджола.

Екслібриси художника М. Стратілата відрізняються багатством символічних зображень [5]. В екслібрисі для Бонтоле Яби в реалістичній манері зображення передана сутичка двох сильних тварин на тлі пейзажу. Лев наступає, а крокодил захищається (рис. 3).

Крокодил – символ провидіння, внутрішнього бачення, розвинутої інтуїції, почуття самозбереження, бачить з закритими очима. Лев, який має божественну силу, владу та велич, за повір'ям може дивитися на Божественне світило, не кліпаючи, та спати з відкритими очима – це тлумачиться, як символ пильності. Всі ці символічні пояснення дозволяють зрозуміти сюжет екслібриса. Форма екслібриса круга з виходом за його параметри незначних частин тіл тварин, як відчуття того, що маючи такі неймовірні здатності їм тісно на одній території.

В екслібрисі М. Стратілата для Петра Шевчука сова, дивлячись прямо на глядача, розкривши крила, летить (рис. 4).

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

Рис. 8.

Рис. 9.

Рис. 10.

Рис. 11.

Рис. 12.

Рис. 13.

Рис. 14.

Рис. 15.

Рис. 16.

Рис. 17.

Рис. 18.

Рис. 19.

- Рис. 1. Стратілат М. Ex libris Гордієнка Михайла, 2003; Рис. 2. Єремеев І. Екслібрис Маї Марковни Потапової, 1981; Рис. 3. Стратілат М. Ex libris bantole Yaba, 2005; Рис. 4. Стратілат М. Ex libris Петра Шевчука, 2003; Рис. 5. Стратілат М. Ex libris Юрія Ярмиша, 1983; Рис. 6. Стратілат М. Ex libris Nelda Vettrazzo, 1992; Рис. 7. Стратілат М. Екслібрис Київського міського клубу знатоков «Ерудит», 1985; Рис. 8. Стратілат М. Ex libris Michela Ogiubibi, 1995; Рис. 9. Гебус-Баранецька С. Из книг В. Чайки, 1963; Рис. 10. Алексеев А. Ex libris Чайки, 2002; Рис. 11. Алексеев А. Ex libris Бабака, 2002; Рис. 12. Алексеев А. Ex libris Віктора Цапка, 2002; Рис. 13. Алексеев А. Ex libris Р. Сороки, 2002; Рис. 14. Алексеев А. Ex libris І. Козлика, 2002; Рис. 15. Алексеев А. Ex libris Білоконя, 2002; Рис. 16. Алексеев А. Из книг Чорновіла, 2002; Рис. 17. Омеляна Я. Ex libris Левківа Богдана, 2006; Рис. 18. Стратілат М. Ex libris Анатолія Солов'яненка, 1983; Рис. 19. Ломака В. Ex libris Сім'ї Соколів, 1995

Символізуючи духовну мудрість, ясність та спокій сова в композиції екслібриса розділяє його на дві частини: світ земний, людський та духовний божественний, який представлено, як полум'я на тлі зоряного неба. Їх різниця підкреслена декоративною та реалістичною зображувальними мовами. З'являється ілюзія того, що розкриті крила сови оберігають рідну хату, та квітучу землю. На передньому плані зображено ваги, які можуть бути тлумаченні одночасно, як символами зо-

діаку, справедливості, правильної поведінки або юрисдикції

В екслібрисі М. Стратілата для Юрія Ярмиша сова сприймається, як символ знання, вміння розпоряджатися своїми знаннями. Таке обґрунтування викликає серйозний вигляд образу сови та антропоморфізм її у вигляді розведених людських рук паралельно з розкритими крилами (рис. 5).

У польоті сова у кігтях несе гусяче перо (символ писемності), а в одній руці тримає пісаний годин-

ник Складається враження, що сова, звертаючись до глядача, промовляє – «ось такі справи, а час плинє». Все це зображено на розгорнутому білому свитку паперу, як пропозиція писати.

Півень-флюгер, як пташка на шпилі даху, тут увінчає верхівку картуша екслібриса. Таке враження складається від екслібриса художника М. Стратілата для Хелди Веттораззо (рис. 6).

Півень зосереджено вдивляється, кричить, пір'я кудлате, – все дуже нагадує півня з ілюстрації казки О. Пушкіна «Казка про Золотого півня». Він ще й годинник, але головне – охоронець книги.

Символічні образи, які перетворилися на тотемні – екслібрис художника М. Стратілата для Київського міського клубу знатоков «Ерудит» (рис. 7).

Символічні значення kota – хитромудрість, інтуїція, незалежність, вишуканість, сила та сови – мудрості і знань перетворюються у символи-тотемні клубу. Вони символізують об'єднання людей, які позиціонують себе, як знатоки. Ці люди володіють кмітливостю, мають не аби який запас знань, проводять зустрічі, турніри зі змагань та області ерудиції. Кожен член цієї спільноти – вчений кіт, який асоціюється з котом у Лукомор'я (поема О. Пушкіна «Руслан і Людмила»), яка доповнюється ланцюгом в композиції екслібриса. Стилізований образ чорного kota в окулярах та з краваткою-бабочкою (гумор) нашттовхують на думку, що це клуб розумників. Витіювата пишнота рослинного декору гармонічно поєднує всі елементи екслібриса.

Символічний зв'язок можливо шукати не у природі тотема, а в тих асоціаціях, які він викликає у свідомості глядача. Таким прикладом є екслібрис художника М. Стратілата для Мишеля Огулбиби (рис. 8).

Образ орла з розкритими крилами знаходиться у верхній частині композиції. Він летить над зірками, сонцем і місяцем, тримаючи яскраве біле кільце з написом прізвища власника екслібриса, з середини якого, з темряви виступає агресивна з оскалом морда тигра. Екслібрис в верхній та нижній частинах композиції орнаментально оформлений. Вся композиція нагадує глядачу афішу про циркову виставу, а, у такому разі, тотем орла асоціюється з високим польотом, простором, волею, витривалістю, терплячістю – з рисами, які необхідні підкорювачу: політ фантазії, простір дій, волею до перемоги, витривалістю та терпінням у дрсированні тигрів.

Співоча пташка на квітучій гілці, на тлі нічного неба та місяця в екслібрисі художниці С. Гебус-Баранецької для В. Чайки (естрадного композитора, поета-пісенника, співака та музиканта) символізує професійну діяльність уподобання його власника (рис. 9).

Композиція достатньо лаконічна, що притаманно творчості художниці.

Тотемні. Серія екслібрисів художника А. Алексєєва (м. Черкаси) в каталозі «Мистецтво екслібриса» під редакцією В. М. Співака, який вийшов у 2010 році, приваблює неповторністю лаконічної графічної мови та тим, що кожен з них являється тотемом власника [4]. Художник відповідно прізвищу кожного власника відобразив стилізовані характерні особливості загального вигляду представників тваринного світу.

Екслібрис Чайки – так підписаний екслібрис, на якому зображено дві пташки чайки, тобто художник використав смислову гру прізвища «Чайки» і використав дослівно напис для зображення двох

чайок. Не відомо, чи це тому ж Чайки, що описаний вище, належить екслібрис, але думка художника спрямовує глядача на відчуття сім'ї (яйце між ними). Їх стилізовані образи, як символ, сприймаються умовно, тому що вони уособлюють характерні ознаки просто пташок (рис. 10).

Продовжує серію екслібрис для Бабака – портрет образу тварини. В даному випадку бабак не розглядається як символ, він є тотемом прізвища власника екслібриса. Прізвища не обирають, тому тут тотем, як констатація факту (рис. 11).

Ступінчастий напис прізвища та не спокійне чергування чорно-білих плям абстрактного вирішення екслібриса нашттовхує на відчуття заклопотаності звірка. Підсилює таке сприйняття його постать в обрамленні і викликає гумористичні нотки настрою.

Наступний екслібрис для Віктора Цапка – силуетне зображення цапа з великими рогами, гарцюючого серед рослин. Вся рухлива композиція викликає відчуття, що В. Цапко – активна діюча людина (рис. 12).

Екслібрис для Р. Сорокіна цього ж художника – образ пташки, що сіла на гілку сосни, а в дзьобі тримає травинку. Без напису прізвища власника не було б зрозумілим, що це сорока, тому що у неї повинен бути набагато довший хвіст. В екслібрисі не зашифровані якості птаха, а через травинку зроблений натяк на творчі привнесення та турботу особи власника (рис. 13).

Наступний твір – «Ex libris I. Козлика» – портрет тварини з здивованим поглядом у текстурному оформленні шиї, рогів, які його прикрашають та написами вздовж шиї. Образ козлика доброзичливий – стилізований тотем (рис. 14).

Інакше виглядає оформлення портретного образу поважного коня в роботі А. Алексєєва «Ex libris Білоконя». Конь-тотем – узагальнений образ, без особливих та особистих рис, але прикрашений квіткою на лобі та медаллю на шиї. Достатньо стисло і просто (рис. 15).

«Із книг Чорновіла» так наголошує напис в останньому екслібрисі з цієї серії, який створив А. Алексєєв (рис. 16).

У композиції його головний образ – тотем ім'я власника – могутній чорний віл з величезними рогами, між якими зображено стилізоване колесо брички, яке завдяки ритмічним лініям ілюзорно рухається. Такий спосіб донесення інформації до глядача сприймається, як вічний рух думок, прогресу, якому сприяє сам Чорновіл. Зображувальна мова зовсім відрізняється від попередньо розглянутих екслібрисів цієї серії, тому що художником підкреслено штрихами форми вола, його космата шия, ніздрі, очі. Ізюминкою екслібриса є маленька пташка, яка волу немов щось шебече.

Художники в екслібрисі не пов'язують символічний зв'язок агресивних рис тотему з прізвищем його власника, хоча в давнину такий зв'язок з потенційною агресивністю всього роду предків був очевидним і підтримувався.

Так, наприклад, в екслібрисі Я. Омеляна (Тернопіль) для Левківа Богдана (2000) обрано тотемом образ лева (рис. 17).

Цьому сприяє співзвучність з прізвищем власника. До того, коли глядач знайомиться з трудовим шляхом цієї людини, що він був міським головою міста Тернополя, депутатом Обласної ради, глядач в уяві поєднує тотем з лвиною характеристикою – лідер.

В екслібрисі художника М. Стратілата для Ана-толія Солов'яненка поєднуються зооморфний символ з тотемом (рис. 18).

Пташка соловей – символ співучості, тобто символ професійної діяльності відомого українського співака та поєднання з ім'я власника екслібриса робить її тотемом. Не можливо не сказати про красу екслібриса – це вінок квітів, який зображено на чорному тлі, що додає відчуття ночі та потаємності та співочою пташкою на тлі пейзажу простору полів та сонячних променів, в середині вінку.

У загальних рисах сутність тотемізму заключається у поглядах на світ, у відповідності з якими людина являється невід'ємною частиною природи, не має різких відмін від інших живих видів та володіє тією ж життєвою сутністю.

У творі «Exlibris сім'ї Соколів» художником В. Ломакою тотемом являються пташки соколи (рис. 19).

Сокіл, як символ наділяється негативним значенням, як хижак. В релігії інків сокіл – оберігаючий дух. Залишаючи тотем, художник зробив ознак екслібриса.

Поєднання в екслібрисах зооморфних символів з тотемами вдалі та залишаються художньо вираженими. Все залежить від манери виконання, яка у творчому процесі художника може змінюватися.

Науковий матеріал статті можливо використовувати у навчальному процесі закладів художнього спрямування.

Список літератури:

1. Нестеренко П. В. Історія укр. екслібриса. Наукове видання / П. В. Нестеренко. – Київ: Темпора, 2010. – 328 с. ; іл.
2. Сурина М. О. Цвет и символ в искусстве, дизайне и архитектуре. – Изд. 2-е, с измен. И доп. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 152 с. [с. 104] [с. 119].
3. Сафонова Т. В. Інформативність екслібрису: естетичні аспекти // Періодичне видання Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв «Вісник ДАКККІМ», № 1, 2011. – С. 79-83.
4. Співак В. М. Мистецтво екслібриса [Каталог] / В. М. Співак. – Черкаси, 2010.
5. Стратілат Микола. Екслібрис (exlibris) [Каталог] / М. Стратілат. – К: КП Дім, сад, город, 2005.
6. Энциклопедия символов, знаков, эмблем (Сост. В. Андреева и др. – М. 6 Локид; Миф. – 576 с. – («ADMARGINEM») [с. 409].
7. Эстетика: Словарь / Под Общ. Ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
8. Трессидер Д. [Електронний ресурс] // Словарь символов. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php

Сафонова Т.В.

Институт художественного моделирования и дизайна имени Сальвадора Дали

СЕМИОТИКА В ЭКСИБРИСЕ СИМВОЛЕ-ТОТЕМЕ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос семиотического анализа в экслибрисе, который при изучении отдельных элементов, определении их знакового характера и системы взаимодействия дают возможность раскрыть и понять зашифрованный смысл, как суть характерных черт собственника знака или заложенное художником пожелание, вызывая определенные чувства у зрителя, и определяет ценность художественного произведения.

Ключевые слова: экслибрис, семиотический анализ, символические образы, тотемы.

Safonova T.V.

Institute of Art Modeling and Design named after Salvador Dali

SEMIOTICS IN SYMBOL-TOTEM EX LIBRIS

Summary

The article discusses the approach of semiotic analysis in ex libris. Based on studying of certain elements, defining of character and relationships system, it allows unveiling and understanding the hidden plot. This is like an idea expressed by an artist calls to certain observer's emotions and feelings and defines the value of a piece of art.

Keywords: ex libris, semiotic analysis, symbolic images, totems.